

*первых, укрепления были построены в пустынной местности. Вторых, часть укреплений была частично снесена перед эвакуацией военных команд. В-третьих, даже уцелевшие объекты не могли дальше эксплуатироваться в связи с тем, что согласно Белградского мирного договора 1739 российская сторона не имела права их отстраивать.*

**Ключевые слова:** редут, ретраншемент, шанец.

УДК 94(477) “1770-1793”

**Андрій Красножон**

## **ІСТОРИЧНА ТОПОГРАФІЯ ФОРТЕЦІТА МІСТА АККЕРМАН у 1770 – 1793 рр.**

Реконструкція історичної топографії Аккермана спирається на декілька планів міста і фортеці другої половини XVIII ст. Міська забудова характеризувалася хаотичним плануванням з трьома-чотирма локальними районами, сформованими навколо площ. Зовнішні укріплення (рів та стіни) охоплювали посад нерівною дугою. Міська забудова стає щільнішою в міру наближення до фортеці. У самій фортеці також розміщувалися деякі громадські будівлі. Територія оборонного ансамблю поділяється на декілька кварталів. Найвища щільність забудови спостерігається в північно-східній, прибережній частині торгових кварталів, в межах сучасних вулиць Попова та Шабської. До цих пір тут збереглися Грецька церква, яка датується другою половиною 15-го століття, та Вірменська церква (початок 17-го століття). Архаїчне планування простежується в деяких місцях сучасного міста (збігаються напрямки вулиць та контури площі в кварталі між нинішніми вулицями Шабська, Кутузова, Попова і Шевченка). У цьому районі розташовувався один з трьох виїздів з міста, в бік села Катаржа та морської пристані (на місці, між Шаболатським та Дністровським лиманами), яка відома з 1419 р.

На північний схід від цих міських воріт, із зовнішнього боку міських укріплень, розташовувався великий цвинтар (швидше за все, християнський). Два інших виїзди з міста були розташовані в південно-західній частині зовнішньої лінії оборони (дороги до Татарбунар та Бендер). З ними також співвідноситься кладовище, але на цей раз, воно розташоване в межах міста. Це мусульманський мазар, територія якого відповідала чотирьом сучасним кварталам в межах вул. Свердлова-Держинського та вул. Кірова-Шевченка. Локалізація кладовища підтверджується випадковими знахідками поховань в цьому міському районі, а також мармурових надмогильних плит з епітафіями старо-османською мовою (одне датоване 1743 р.). На схід від Татарбунарських воріт розташовувався сад, що примикав до лінії оборони в межах кварталів між Першотравневою та вулицею Кірова. Інший сад був розташований за межами міста, на нижній прибережній терасі лиману, на північний захід від Бендерських воріт.

Декілька маленьких кладовищ знаходились всередині міських кварталів. Майже всі вони були пов'язані з церквами або мечетями. Так, на розі вулиць Калініна та Ушакова, згідно з історичними планами, локалізована мечеть з невеликим кладовищем на захід від неї (поблизу сучасної школи № 1). Інше мусульманське кладовище XVI-XVIII ст. було зафіксовано неподалік від фортеці, на південний схід від веж № 1-3 Військового двору. Вірменська та Грецька церкви також мали свої власні

кладовища. Кілька десятків поховань до османських часів були зафіксовані в Цивільному дворі, на захід від християнської церкви, під час археологічних розкопок під керівництвом Г. Мезенцевої. Після захоплення Білгорода турками (1484 р.), на місці церкви з'явилася мечеть Баязеда Другого (?). На план Ф. Кауффера 1793 р. вона позначена як Султанська мечеть. Ще одне невелике християнське кладовище XV ст. всередині фортеці було зафіксовано Гр. Авакяном під час розкопок біля східної стіни цитаделі, де поодинокі могили були виявлені ним під вікном апсиди церкви цитаделі. У другій половині XVIII ст. у фортеці налічувалося як мінімум сім мечетей.

**Ключові слова:** Аккерман, історична топографія, фортеця, Османська імперія.

Реконструкція історичної топографії міста зроблена мною на основі декількох планів міста Аккерман та фортеці <sup>23</sup> з накладенням на карту сучасного міста.

Міська забудова Аккерману османського періоду відрізнялася хаотичним плануванням з виділеними трьома-чотирма локальними центрами, сформованими навколо площ. Нерівною дугою посад обминали зовнішні укріплення (рів та вал). Щільність забудови підвищується з наближенням до фортеці. У самій фортеці також знаходилися громадські споруди. Територія оборонного ансамблю розбита на кілька кварталів. Найвища щільність забудови спостерігається в північно-східній, прибережній частині посаду, в районі нинішніх вул. Попова та Шабській. Це найстаріша частина міста. Окремі споруди, що тут збереглися, датуються другою половиною XV ст. (Грецька церква) <sup>24</sup> і початком XVII ст. (Вірменська церква) <sup>25</sup>.

На початок літа 1793 р. кількість зазначених французьким картографом Ф. Кауффером на плані міста садиб в міській забудові Аккермана (без торгових рядів і громадських будівель) сягає 408 од. Це дозволяє припускати, що загальне число мешканців тоді

<sup>23</sup> Шлапак М. Е. Белгород-Днестровская крепость (исследование средневекового оборонного зодчества). – Кишинев: ARC, 2001. – С. 72, рис. 31; Şlapac M. E. Arta urbanizmului in Republica Moldova: privire de ansamblu. – Chişinău, 2008. – fig. 2.4; Красножон А. В. Крепость Белгород (Аккерман). История строительства. Кишинев: //Stratum plus. – Кишинев: 2012. – Рис. 12 б, 203; Національна бібліотека України імені В.Вернадського. Відділ картографії. – № 12267; Російський державний воєнно-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 846. – Оп. 16. – Спр. 21608.

<sup>24</sup> Красножон А. В. Эпиграфические памятники XV в. из Белгородской крепости // Stratum plus. – Кишинев: 2013. – Вып. 6. –С. 195-197.

<sup>25</sup> Красножон А.В. Армянская церковь Аккермана (история исследований). // Музейний Вісник. – Запоріжжя: Запорізький краєзнавчий музей, 2013. – Вып. 13. – С. 167-177; Красножон А.В. 2013. История исследований армянского храма Аккермана. //Південний захід. Одесика (Історико-краєзнавчий альманах). – Одеса: Друкарський дім, 2013. – С. 21– 36.

досягало 2,5-3 тис. чол. при чисельності сім'ї 5-6 чол. З огляду на те, що план був складений в повоєнний час і на ньому зазначено багато порожніх ділянок, то до війни населення могло становити 5-6 тис. чол. Можливо, напередодні першої катерининської війни загальна чисельність жителів Аккермана наближалася до 10 тис. чол. В цілому можна виділити 13-14 районів міської забудови<sup>26</sup> (за ознаками компактного розташування садиб і підписам). Вісім з них підписані (з характерною приставкою “махалессі”) як: Водна махала, Зміїна, махала Кечкек, Майдан махала, Вірменська, Грецька і Циганська махала, махала Хаджі Мустафа. У грецьких і вірменських кварталах позначені церкви, які збереглися до цих пір. Циганський район зовсім невеликий. Показово, що назва «вірмено-циганська магала» зберігалася за цим районом і в XIX ст.<sup>27</sup>

Місцями архаїчне міське планування збереглося до нині (збігаються абриси вулиць і площі в кварталі між нинішніми вулицями Шабська, Кутузова, Попова і Шевченка). Вірменська і грецька махала являли собою найбільш стару частину міста вже за османських часів. Забудова розкинулася на високому корінному березі, під яким влаштовано кілька пристаней. Циганська махала розташовувалася на виїзді з міста (в бік сучасного селища Шабо). На захід, по сусідству з нею, на плані Ф. Кауффера показана незабудована велика ділянка, що підписана як “Мейдан махалессі” (це міжквартальна площа, вона примикає до зовнішньої оборонної лінії). На північний захід від останнього, в глибині посаду позначений район із загадковою назвою Кечкек (“Пшеничної каші”).

В районі Циганської махали знаходився один з трьох виїздів з міста - в бік селища Катаржа<sup>28</sup> й далі, у напрямку до морської пристані (що розташовувалась на мисі між Шаболатським і Дністровським лиманами), про яку відомо з 1419 р.<sup>29</sup> На північний схід від міських воріт, з зовнішньої боку міських укріплень, розташовувалося кладовище (ймовірно, християнське).

<sup>26</sup> Во второй половине XVII в. Эвлия Челеби сообщал, что посад Аккермана был разбит на 13 кварталов.

<sup>27</sup> Кочубинский А. А. Лапидарные надписи XV столетия из Белгорода, что ныне Аккерман // Записки Одесского общества истории и старожитностей. – 1889. – № 15. – С. 515.

<sup>28</sup> На русском плане 1789 г. картографом дано искаженное название села: “Катарак” (Şlaras, 2008; p. 2.4). В окрестностях Аккермана в период XVII–XVIII в. известны два селения: Большая и Малая Катарджа, на побережье Шаболатского лимана, южнее совр. пос. Сергеевка (Серета, 2009; с. 254, рис. 3.2.1).

<sup>29</sup> Хождение Зосимы в Царьград, Афон и Палестину // Вопросы русской литературы (Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина). – 1971. – С. 12.

Два інших виїзди з міста розташовувались в південно-західній частині зовнішньої лінії укріплень. В цілому до міста вели три магістральних дороги і дві другорядні. З них підписані тільки дві, на південно-західному напрямку: “дорога, яка веде з Бендер”, й “дорога, яка веде з Кілії, Ізмаїла і Балабан-Бурун”. Перші два топоніми добре відомі дослідникам. Балабан-бурун (мис Балабан) відзначений на турецькій карті 1780-х рр. в районі сучасного селища Приморське, між оз. Сасик і лиманом Шагани<sup>30</sup>. На Бендерській дорозі, при під'їзді до міста, знаходився колодязь. Третя основна дорога прокладена в південно-східному напрямку, уздовж берега лиману, і веде, як можна судити з мапи Деволана 1792 р., до морської пристані<sup>31</sup>.

Ймовірно, саме біля головного виїзду з міста знаходиться цвинтар, розташований в міських межах. Це мусульманський мазар, площа якого збігалася з чотирма сучасними кварталами Білгороду-Дністровського в межах вулиць Свердлова, Дзержинського, Кірова та Шевченко. Локалізація кладовища підтверджується випадковими знахідками поховань в зазначеному районі міста, а також мармурових надгробків з епітафіями староосманскою мовою (на одному дата: 1743 г., приватна колекція О. К. Коломійченко). На схід від Татарбунарських воріт (див. іл., пункт 23) розкинувся сад, примикаючи до оборонної лінії в межах сучасних кварталів між вул. Першотравнева та Кірова. Ще один сад знаходився за межами міста, на нижній береговій терасі лиману, на північний захід від Бендерських воріт.

Декілька невеликих цвинтарів розташовувалися в глибині міської забудови. Майже всі вони прив'язані до культових споруд. Так, на розі нинішніх вул. Калініна й Ушакова, за історичними планами локалізована мечеть з невеликим мазаром на захід від неї (район сучасної школи № 1). Інше мусульманське кладовище XVI-XVIII ст.<sup>32</sup> знаходилося безпосередньо біля фортеці, на відкритій місцевості, на південний схід від веж № 1-3 Військового двору. Окремі цвинтарі були і при двох церквах по вул. Попова: Вірменська (Успіння Богородиці) та Грецька (Св. Іоанна Предтечі).

<sup>30</sup> Силистренско-очаковскіяят еялет през XVIII – началото на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие. – София, 2009. – С. 200.

<sup>31</sup> РДВІА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Спр. 2015. – Арк. 1 – 2.

<sup>32</sup> Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII — XIV вв.). – К.: Наукова думка, 1986. – С. 8; Красножон А. В. Крепость Белгород (Аккерман). История строительства // Stratum plus. – Кишинев, 2012. – С. 70-72.

На теренах Цивільного двору фортеці кілька десятків поховань дотурецького періоду було зафіксовано на захід від залишків православного храму в ході археологічних робіт під керівництвом Г. Г. Мезенцевої<sup>33</sup>. Після взяття турками Білгорода (1484 г.) на місці цієї церкви побудована мечеть Баязида Великого (?)<sup>34</sup>. На плані Ф. Кауффера від 27 червня 1793 р. вона позначена як «Султанська мечеть»<sup>35</sup>.

Про наявність ще одного невеликого християнського цвинтаря XV ст. всередині фортеці свідчать розкопки Гр. Авакяна біля східного муру цитаделі, де під вікном апсиди Цитадельного храму виявлені поховання<sup>36</sup>.

Мечетей в зазначений період у фортеці налічувалося мінімум сім. На прилеглий території, в межах найближчої міської забудови - чотири. Але не всі з них функціонували одночасно. Так, мечеть в південній частині Торгового двору зображена на акварелі М. М. Іванова 1790 р.<sup>37</sup>, але на плані Ф. Кауффера 1793 р.<sup>38</sup> на місці споруди вже позначений сад. Судячи з однотонної заливки, він простягався від вежі № 20 до вежі № 22, та від решти території двору був відокремлений огорожею<sup>39</sup>.

Серед будівель громадського характеру на теренах посаду існувала будівля суду (на північний захід від вірменського кварталу), адміністративний будинок, а також кілька мечетей: Мустафа джамі, мечеть Алі-паші з Дагестану, мечеть Свинцева (вказівка на тип покрівлі), Хан Джамі (Ханська мечеть?) .

Пристань розташовувалася на північному сході від фортеці, між сучасними причалами № 1 та 2. На плані Ф. Кауффера від 27 червня 1793 р. вона підписана як «Константинопольська (Стамбульська) пристань». Вище пристані як мінімум у 1789 р. знаходилась будівля митниці. До пристані з плато вів спуск по тальвегу балки (збігається з початком нинішньої вул. Ушакова). На східній стороні спуску до порту, на розі нинішніх вул. Попова і Ушакова, знаходився досить великий хамам Султан Селім (будова

<sup>33</sup> Красножон А. В. Крепость Белгород (Аккерман). История строительства // Stratum plus. – Кишинев, 2012. – С. 81-89.

<sup>34</sup> Челеби Эваия. Книга путешествия. – Ч. 1: Земли Молдавии и Украины. – М.: Наука, 1961. – С. 38.

<sup>35</sup> Красножон А. В. Крепость Белгород (Аккерман) в исторических изображениях // Stratum plus. – Кишинев, 2016. – С. 39, рис. 6.

<sup>36</sup> Avakian Gr. Săpăturile de la Cetatea Albă. Comisiunea Monumentelor Istorice (secția din Basarabia). (An. III). – Chișinău, 1931. – P. 65, fig. 39.

<sup>37</sup> Государственный Русский музей (Санкт-Петербург). – № P-30899.

<sup>38</sup> Красножон А. В. Крепость Белгород (Аккерман) в исторических изображениях // Stratum plus. – Кишинев, 2016. – С. 39, 262.

<sup>39</sup> Крепость Белгород (Аккерман). История строительства // Stratum plus. – Кишинев, 2012. – Рис. 12 6; 203.

не пізніше XVI ст.). У кварталі навпроти нього, по парній стороні вул. Попова, розташовувався Хан-Джамі, який на плані Кауффера від 27 липня 1793 р. вже позначений у вигляді руїн.

В цілому у 1790-х рр. в Акермані знаходились три портові пристані, на південний схід від фортеці, в межах посаду. Вони підписані як: причал Джаби огли, причал Очаківський і Стамбульський. Назви останніх двох, мабуть, пов'язані з гідронімами: Очаківське і Царгородське гирла, через які Дністровський лиман з'єднувався з морем. Ці назви використовуються й в «Описі землі Едісан» Ф. Деволана 1792 р.<sup>40</sup> Причал Очаківський розташовувався під Грецькою церквою; до нього, судячи з опису В. Дзедужзського, приставав його корабель у 1787 р.<sup>41</sup> З трьох причалів лише Стамбульський дубльований французьким підписом: Echelle, що підкреслює його саме портове значення. Старовинне значення цього слова (з 1654 г.) позначає торгове місце на деяких узбережжях в портах Туреччини, Лівану, а також місце для установки трапа<sup>42</sup>.

До 1793 року на еспланаді перед фортецею з південно-східного боку (біля вежі № 11) з'являється гласис. У 1770 р. російськими військами під час облоги фортеці були споруджені дві пролом-батареї, ломані в плані, напроти веж № 15-17. Існування однієї з цих батарей відразилось на сучасному плануванні міста - по абрису споруди пролягла західна частина вул. Ушакова.

По периметру посад був обнесений лінією укріплень у вигляді валу і рову. Ф. Кауффер в експлікації називає рів «поганим», характеризуючи його оборонні якості. Рів був споруджений напередодні російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Дійсно, на планах фортеці і посаду 1770 р., 1774 р. та 1777 р. зовнішньої оборонної лінії ще немає<sup>43</sup>. Вона з'являється лише на плані 1789 р.<sup>44</sup> На заході і південному сході рів упирається у берег лиману. Із зовнішнього боку укріплень також позначені сади

<sup>40</sup> Деволан Ф. П. Отчет относительно географического и топографического положения Провинции Озу или Едисан, обычно называемой Очаковская Степь, служащий пояснением к картам и планам, снятым по Высочайшему указанию / Ф. П. Деволан // Наследие Ф. П. Де-Волана. – Одесса, 2002. – С. 80.

<sup>41</sup> Călători poloni în Țările Române // Cultura națională. – București: Ed., 1930. – P. 242.

<sup>42</sup> Le Petit Robert. – 1984. – P. 595.

<sup>43</sup> Şlapac M. E. Arta urbanizmului in Republica Moldova: privire de ansamblu. – Chişinău, 2008. – fig. 2-3; Шлапак М. Е. Белгород-Днестровская крепость (исследование средневекового оборонного зодчества). – Кишинев: ARC, 2001. – Рис. 40.

<sup>44</sup> Şlapac M. E. Arta urbanizmului in Republica Moldova: privire de ansamblu. – Chişinău, 2008. – fig. 2.4.



Аккермана та виноградники “уздовж дороги на Кілію”. Сади і кладовища також були організовані з внутрішнього боку міської межі, в південній і південно-західній частинах посаду. Низинна частина берега, де до лиману виходить західне гирло зовнішнього рову, позначена як місцевість, що поросла очеретом.

Кардинальному переплануванню місто піддалося після затвердження 24 травня 1841 р. Генерального плану Аккермана<sup>45</sup>. До його основи було покладено прямокутну квартальну сітку з радіальними магістралями по периметру і трьома основними променевими вулицями, які розходяться від фортеці до периферії міста. На значній ділянці (від вул. Держинського до Шабської) межа міста, згідно з новим планом, збігається з лінією зовнішніх укріплень посаду османського періоду. Вільною від забудови у першій пол. XIX ст. показана територія мусульманського мазару в південно-західній частині посаду. Прямою лінією через нього прокладена магістраль сучасної вулиці Ізмаїльської, яка повторює колишній маршрут в'їзду до Аккермана з боку Бендер.

*Експлікація до ілюстрації. Умовні позначки (див. вкладку):* 1 – крепость; 2 – “Будинок паши”; 3 – Султанська мечеть; 4 – “Стамбульська пристань”; 5 – хамам у Торговому дворі; 6 – “Водяна брама”; 7 – “Будинок яничарський”; 7а – Будинок яничар-агі; 8 – мечеть “Нахши Джами”; 9 – залишки мечеті; 10 – “Мечеть Шаріф”; 11 – митниця; 12 – хамам султан Селім; 13 – ринок; 14 – Хан-Джами; 15 – гласис; 16 – руська пролом-батарея 1770 р.; 17 – “Місцеві крамниці”; 18 – Грецька церква; 19 – Вірменська церква; 20 – “Місцеві крамниці (вірменський базар); 21 – колодязь; 22 – дорога до Бендер; 23 – дорога до Татар-бунар; 24 – Дорога до селища Катарджа; 25 – пристань Джебі-оглу; 26 – Очаківська пристань; 27 – будівля суду; 28 – адміністративна будівля; 29 – мечеть Ал-паша; 30 – Свинцева мечеть; а – сучасна берегова лінія; б – сучасна квартальна сітка міста; с – середньовічна квартальна забудова; d – будинки чи садиби; е – мечеті; f – цвинтарі; g – сади; h – зовнішня оборона лінія міста (та міські брами).

**Andrew V. Krasnozhon**

### ***Historical topography of the fortress and Akkerman City in 1770—1793***

*Reconstruction has been based on several plans of Akkerman city and fortress. The urban structures were characterized by chaotic planning with distinguished three-four local districts shaped around the squares. External fortifications (themoat and the wall) enveloped the trading quarters by a rough curve. Urban development becomes more dense closer to the fortress. The fortress also housed a few public buildings. The territory of the defensive ensemble is divided into several quarters. The highest density of buildings is seen in the north-eastern, coastal part of the trading quarters, near modern streets Popova and Shabskaya. The Greek church still preserved here is dated by the second half of 15th century, and Armenian church dates to early 17th century.*

<sup>45</sup> РДВИА. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Стр. 69; Şlapac M. E. Arta urbanizmului in Republica Moldova: privire de ansamblu. – Chişinău, 2008. – fig. 3.29.





Круглий стіл «Османсько-українські взаємини в Північному Причорномор'ї: козацька доба». 21-22 квітня 2016 р.



Виступ ректора ОНУ імені І.І. Мечникова проф. І.М. Коваля



The archaic planning is still present at places (outlines of streets and a square in the quarter between the current streets Shabskaya, Kutuzova, Popova and Shevchenko are the same). It was the district with one of the three exits from the city, towards Katarja village and the sea quay (on the cape, between Shabolat and Dniester estuaries), known from 1419. North-east of the city gate, on the external side of the city fortifications, there was a big cemetery (Christian, most likely). Two other exits from the city were located in the south-western part of the external defense line (road to Tatarbunar and Bender). They are also accompanied by a cemetery, this time located within the city line. It is the Muslim mazar, whose surface matched the four modern quarters within the streets Sverdlova-Dzerzhinskogo and Kirova-Shevchenko. Localization of the cemetery is confirmed by stray finds of burials in this urban district, as well as marble grave-stones with epitaphs in the old Ottoman language (with one dated by 1743). East of Tatarbunar gate there is a garden adjoining the defense line in quarters between Pervomaiskaya and Kirova streets. Another garden was located outside the urban boundary, on the lower coastal terrace of the estuary, south-west of Bender gate.

A few small cemeteries were found inside the urban buildings. Almost all of them were related to churches or mosques. Thus, at the corner of Kalinina and Ushakova streets, historical plans localize a mosque with a small cemetery west of it (near modern school no. 1). Another Muslim cemetery of 16th—18th century was found near the fortress, south-east of towers no. 1—3 of the Military Court. The Armenian and Greek churches also had their own graveyards. A few dozens of pre-Turkish burials were documented in the Civil Court, west of the Orthodox church, during archaeological excavations led by G. Mezentseva. After seizure of Belgorod by the Turks (1484), the church was replaced by Bayazed Veli's Mosque (?). Kauffer's plan marks it as Sultan Mosque. Another 15th century small Christian graveyard inside the fortress was documented by Gr. Avakian's digs at the eastern wall of the Citadel, where some graves were revealed under a window of apse of the Citadel's church. There were at least seven mosques in the fortress in the second half of 18<sup>th</sup> century.

**Key words:** Akkerman, historical topography, the fortress, the Ottoman Empire.

**Андрей Красножон**

### **Историческая топография крепости и города Аккерман в 1770-1793 гг.**

Реконструкция исторической топографии Аккермана основана на нескольких планах города и крепости второй половины XVIII в. Городская застройка характеризовалась хаотичной планировкой с тремя-четырьмя локальными районами, сформировавшимися вокруг площадей. Внешние укрепления (ров и стены) охватывали посад неровной дугой. Городская застройка становится более плотной по мере приближения к крепости. В самой крепости также размещались некоторые общественные здания. Территория оборонительного ансамбля делится на несколько кварталов. Самая высокая плотность застройки наблюдается в северо-восточной, прибрежной части торговых кварталов, в пределах современных улиц Попова и Шабской. До сих пор сохранились здесь Греческая церковь, которая датируется второй половиной 15-го века и Армянская церковь (начало 17-го века).

Архаичная планировка по-прежнему прослеживается в некоторых местах (направления улиц и контуры площади в квартале между нынешними улицами Шабской, Кутузова, Попова и Шевченко). В этом

районе располагался один из трех выездов из города, в сторону деревни Катаржа и морской пристани (на мысу, между Шаболатским и Днестровским лиманами), которая известна с 1419 г. К северо-востоку от городских ворот, с внешней стороны городских укреплений, располагалось обширное кладбище (скорее всего, христианское). Два других выхода из города были расположены в юго-западной части внешней линии обороны (дороги к Татарбунам и Бендерам). С ними также соотносится кладбище, но на этот раз, расположенное в городской черте. Это мусульманский мазар, территория которого соответствовала четырем современным кварталам в пределах ул. Свердлова-Дзержинского и ул. Кирова-Шевченко. Локализация кладбища подтверждается случайными находками погребений в этом городском районе, а также мраморных надгробий с эпитафиями на старо-османском языке (одно датировано 1743 г.). К востоку от Татарбунарских ворот располагался сад, примыкающий к линии обороны в пределах кварталов между Первомайской и улицей Кирова. Другой сад был расположен за пределами городской черты, на нижней прибрежной террасе лимана, к юго-западу от Бендерских ворот.

Несколько маленьких кладбищ находились внутри городских кварталов. Почти все они были связаны с церквями или мечетями. На углу улиц Калинина и Ушакова, согласно историческим планам, локализована мечеть с небольшим кладбищем к западу от него (вблизи современной школы № 1). Другое мусульманское кладбище XVI-XVIII-го вв. было зафиксировано недалеко от крепости, к юго-востоку от башен № 1-3 Военного двора. Армянская и Греческая церкви также имели свои собственные кладбища. Несколько десятков захоронений доосманской эпохи были зафиксированы в Гражданском дворе, к западу от христианской церкви, во время археологических раскопок под руководством Г. Мезенцевой. После захвата Белгорода турками (1484 г.), на месте церкви появилась мечеть Баязета Второго (?). На план Ф. Кауффера 1793 г. она отмечена как Султанская мечеть. Еще одно небольшое христианское кладбище XV в. внутри крепости было зафиксировано Гр. Авакяном во время раскопок у восточной стены цитадели, где единичные могилы были выявлены под окном апсиды церкви цитадели. Во второй половине XVIII в. в крепости насчитывалось как минимум семь мечетей.

**Ключевые слова:** Аккерман, историческая топография, крепость, Османская империя.

УДК 94 (477):614.4 "17/18"

**Світлана Каюк**

## **КАРАНТИННІ УСТАНОВИ ЯК ІНСТИТУЦІЇ, АБО ФРОНТИРНЕ НАСЕЛЕННЯ В НОВИХ ДЕРЖАВНИХ УМОВАХ КІНЦЯ ХVІІІ - ПОЧАТКУ ХІХ СТ.**

*У статті розглядаються карантинні установи як інституції, які масово з'явилися у південноукраїнському регіоні наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. та уособлювали не лише медичну службу з метою попередження інфекційної хвороби, а й безпосередній контроль з боку держави за*